

MUSTAFAYEVA NƏRMİN KAMİL
Azərbaycan Dillər Universiteti
Rəşid Behbudov.134
Narminmustafaeva93@mail.ru

HİPERBOLA ANLAYIŞI VƏ ONUN ÜSLUBİ VASİTƏ KİMİ SƏCİYYƏVİ XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Xülasə

Hiperbola ən vacib və geniş istifadə olunan üslub fiqurlarından biridir. Onun istifadəsinə publisistikada, bədii mətnlərdə, o cümlədən nağıllarda, eləcə də şifahi nitqdə tez-tez rast gəlinir.

Hiperbolanın öyrənilməsinə Aristotel tərəfindən başlamasına baxmayaraq, son onilliklər ərzində dilçilərin onun öyrənilməsinə marağı əhəmiyyətli dərəcədə artmışdır ki, bu da hiperbolanın yüksək tezliyi, onun ifadəliliyi, təsviri, mətnə unikalıq və orijinalıq vermək qabiliyyəti ilə izah olunur. Üstəlik, bu fenomeni təkcə dilçilər deyil, həm də filosoflar və psixoloqlar öyrənirlər, çünki bir insanın nitqdə bu texnikadan istifadə etməsi onun müxtəlif vəziyyətləri qiymətləndirməsini və ifadə obyektinə münasibətini birmənalı şəkildə əks etdirir.

Hiperbola çox emosional və ifadəli olduğu üçün bədii mətnlərin əvəzsiz atributudur. Lakin bu fakta baxmayaraq, hiperbolanın istifadəsi halları hələ də dərinədən öyrənilməmişdir. Bu günə qədər aparılan tədqiqatlar jurnalistika, satira və komediyada hiperbolanın mənası və funksiyasını araşdırıb. Bu işin aktuallığı ondadır ki, bu üslubi vasitə ingilisdilli bədii mətn materiallarının üzərində öyrəniləcək.

Açar sözlər: *üslubi vasitələr, hiperbola, mübaliğə, emosionallıq, ekspressivlik.*

Hiperbola üslubi vasitələr içərisində ən geniş yayılmışlardan biri hesab olunur. Adətən yazıçı və ya danışan oxucu və ya dinləyicinin fikrini təqdim edilmiş ideyaya, həmin ideyanın hər hansı bir xüsusiyyətinə cəlb etmək istəyəndə, bu və ya digər fikrlə bağlı təhrif edilmiş, şişirdilmiş təsəvvür yaratmaq istəyəndə hiperboladan bir vasitə kimi istifadə edir. Elmi ədəbiyyatda hiperbola anlayışının (yunan dilindən hiperbola - həddindən artıq, şişirtmə) bir çox şərhini tapa bilərsiniz. E.V. Polikarpovoya görə "hiperbola kimi qeyri-elementar fenomenin mahiyyətini bir tam təriflə əhatə etmək olmaz" [13, s. 82].

U.İ. Borisenko hiperbolanın 4 şərh qrupunu ayırır: 1. Qəbul kimi hiperbola. 2. Hiperbola obrazlılıq, ifadəlilik, obrazlılıq yaratmaq vasitəsi kimi. 3. Hiperbola nitq obrazı kimi. 4. Hiperbola trop kimi [5, s. 111]. Qəbul altında bir şeyin həyata keçirilməsində bir üsul başa düşülür [12, s. 56].

Hiperbola müxalifə müəyyən təsir göstərmək məqsədi ilə nitqdə normadan və ya onun neytral variantından praqmatik əsaslandırılmış və modelləşdirilmiş yayınman; həyata keçirən ritorik texnika kimi təsnif edilir.

U.İ. Borisenkonun hiperbolası stilistik bir texnika kimi çıxış edir, dil və nitq normasından sapma, lakin onun qurulma mexanizmi baxımından deyil, funksional məqsədi: hiperbola müəyyən funksional üslubların janrlarını formalaşdırmaq və ya müəyyən bir mətnə üslub tapşırığını yerinə yetirmək üçün bir vasitə kimi xidmət edir; yazıçının fərdi üslubunun vasitəsi [5, s. 113]

İ.R. Qalperin iddia edir ki, hiperboliya düşüncənin reallaşmasının real imkanları baxımından şübhəli və ya sadəcə olaraq qeyri-mümkün olan mübaliğənin üslubi vasitəsidir [7, s. 152]. Yazıçı bu bədii texnikadan istifadə edərək oxucunun onu başa düşməsinə gözləyir.

Hiperbola yazıçı ilə oxucu arasında bağlanmış müqavilədir və əşya və hadisələrin ən canlı, rəngarəng, obrazlı və ifadəli təsviri vasitəsidir. Stilistik üsullar arasında tropik (troplar) və qeyri-tropik (fiqurlu və qeyri-şəkilli) formasiyalar fərqləndirilir. Hiperbolanın trop və ya nitq obrazı olması ilə bağlı tədqiqatçıların fikirləri bölünür. Tropla, bu və ya digər obyektin başqa bir obyektə assosiativ-imici əlaqələri göstərildiyi şəkildə adlandırılan söz və ifadələri başa düşmək lazımdır. Nitq fiqurları həm də mətn cümləsinin fraqmentləri kimi çıxış edərək, onun sintaktik təşkilinin xüsusiyyətlərinə görə nitqin bu və ya digər komponentinə diqqəti cəlb edir [10, s. 27].

T.H. Xəzəgərov qeyd edir ki, hiperboliya trope, yəni metafora növü kimi çıxış edir, xarakterik cəhəti müqayisənin olması, müqayisə olunan isə yalnız bu halda nəzərdə tutulur, həm də hər ikisinin mövcudluğu fiqurdur. müqayisə edilə bilən və müqayisə edilə bilən komponentlər məcburidir [17, s. 218].

Hiperbolanın əmələ gəlməsinin ümumi prinsipi, obyektlərin açıq və ya gizli müqayisəsi kimi başa düşülən və bunun nəticəsində yalnız bir obyektin digərinin mülkiyyətinə aid edilən köçürmə prinsipidir. Bu cəhət hiperbola və metaforaya bənzəyir.

İ.B. Qolub hiperbola təsvir olunanın gücünü, ölçüsünü, gözəlliyini və mənasını şişirtməkdən ibarət olan obrazlı ifadədir. Hiperbolanın əsasını subyektin fenomen və keyfiyyətinin obyektiv kəmiyyət qiymətləndirməsindən yayınma təşkil edir [9, s. 142].

Hiperbolanın istifadəsi müəlliflərə öz fikirlərini qeyri-adi bir forma, mətnə isə parlaq emosional rəng, inandırıcılıq verməyə imkan verir. Hiperbolada adi, gündəlik və ağlasığmaz, qrotesk, qeyri-real arasında toqquşma var. Hiperbolada sözün iki mənasının reallaşması baş verir - əsas, mövzu-məntiqi və kontekstual-emosional [8, s. 177]. O, müxtəlif səviyyəli dil vahidləri ilə, məsələn, söz, cümlə, cümlə ilə ifadə oluna bilər [9, s. 144].

Beləliklə, belə bir qənaətə gəlmək olar ki, hiperbola anlayışının çoxşaxəli şərhinə baxmayaraq, onun əsas xüsusiyyəti təsvirin parlaqlığını, dinamikliyini yaratmaq, oxucunun diqqətini cəlb etmək üçün istifadə edilən şişirtmədir.

Hiperbola kəmiyyət və keyfiyyət xüsusiyyətləri baxımından şişirtmək, qabartmaq vasitəsi kimi çıxış edir. S.A. Tixomirov üçün hiperbola sinkretizm zonasında aktiv fəaliyyət göstərən stilistik cihazdır; başqa üslubi vasitələr ilə birləşərək bədii mətnin parlaq və incə mənasını yaradır, yeni konnotasiyalar əmələ gətirir [16, s. 61]. O.A. Klinqə görə stilistik qurğusu (üslubi cihaz) ümumiləşdirmə və tipləşdirməyə çatmış və bununla da generativ modelə çevrilmiş dil vahidinin (neytral və ya ekspressiv) hər hansı tipik struktur, və ya semantik xüsusiyyətinin qəsdən və şüurlu şəkildə gücləndirilməsidir [11, s. 112].

Hiperbola ilə epitet, müqayisə, metafora, istehza, həmçinin artım (gradasiya), təkrarlama, antiteza kimi stilistik vasitələr arasında ən çox yayılmış qarşılıqlı əlaqə.

Bundan əlavə, T.A. Doroqova hiperbolanın litotlarla aktiv qarşılıqlı təsirini qeyd edir [11, s. 106]. O, öz mövqeyini onunla izah edir ki, hiperbolanın iki növü var: hiperbola-şişirtmə (artıq ifadə) və hiperbola-aşağılama (aşağı ifadə), sözdə “anti-hiperbol”. Bununla yanaşı, aşağı ifadə meiosis ilə ifadə olunur - nitqin ifadəlilik texnikası, bir obyektin, hadisənin, prosesin xüsusiyyətlərini alçaltmaq (dırnaqlı kiçik bir adam; bu, bir daş atmada yaşamaq üçün kifayət qədər qəpiyə başa gələcək) [14, s. 36], eləcə də litotalar - təsvir obyektinin ölçüsünü, gücünü və əhəmiyyətini azaldan obrazlı ifadə (Sənin Pomeranian, sevimli Pomeranian, bir yüksükdən çox deyil!) [9, s. 143]. Bu üç texnikanın qarşılıqlı əlaqəsi onların yaxınlığıdır, çünki onlar obyektin istənilən xarakteristikasını aşağı salırlar. Bununla belə, hiperbolada azalma affikslərdən, həmçinin azalmanı göstərən rəqəmlərdən istifadə edilməklə də əldə edilir.

Hiperbola vəziyyətində, emosiyaların açıq şəkildə ifadəsi var. Meyozun quruluşu daha mürəkkəb və zərifdir. Diqqət dinləyicilərin qiymətləndirmələrin hədsiz təvazökarlığını başa düşmək və deyilənlərlə əslində mövcud olanlar arasındakı uyğunsuzluğu nəzərə almaq bacarığına yönəldilir. Litotlarda inkarlardan istifadə etməklə aşağı ifadəyə nail olunur - o qədər də pis deyil [11, s. 109].

Hiperbola digər üslub vasitələri ilə əlaqələnir, məsələn, epitet, hiperbolik epitet təşkil edir. Epitet bir xüsusiyyəti, təsvir olunan hadisənin keyfiyyətini vurğulamağa əsaslanan, bu hadisəni fərdi qavrayış nöqtəyi-nəzərindən bu hadisəni xarakterizə edən atributiv söz və ifadələr şəklində rəsmiləşdirilən ifadəli vasitədir [7, s. 137]. Hiperbolik epitet semantik quruluşda hiperbolaya xas olan gücləndirici mənanın tərifinin olması ilə xarakterizə olunur. Üç semadan ibarət mürəkkəb struktura malikdir: 1) obyektin atributunu göstərən konseptual uyğunluq seması; 2) gücləndirici məna seması, atributun intensivliyini təsvir edir; 3) emosionallıq və ya subyektiv qiymətləndirmə seması. Hiperbolik epitetə misal olaraq “qiymətli balina”, “ölümcül qiymətlər” ifadələrini göstərmək olar.

Qolub müqayisə (bənzətmə) iki obyektin və ya vəziyyətin obrazlı müqayisəsinə əsaslanan üslub vasitəsidir. Hiperbola ilə qarşılıqlı əlaqədə olduqda, müqayisə edilən obyektlərin xüsusiyyətlərinin intensivləşməsinə əsaslanan hiperbolik müqayisə yaranır [9, s. 144]. Metafora (metafora) - gizli müqayisə, adın oxşarlığa əsaslanaraq köçürülməsi. Metaforanın strukturunda üç komponent var: obyekt (tenor) və ya müqayisə olunan şey, subyekt (nəqliyyat vasitəsi), müqayisə olunan şey və müqayisənin əsas götürüldüyü atribut (zəmin). etdi [4, s. 64].

Hiperbol və metaforanın birləşməsi hiperbolik metafora yaradır. İnsanların düşdüyü vəziyyətlərin teatrallığını və komediyasını çatdırmaq üçün tez-tez doğma ingiliscə danışanlar tərəfindən istifadə olunur. Məsələn, "Mən gedib onu xilas edəcəyəm, Kütləvi Biri." – söhbət hamilə arvadına "kütləvi" hiperbolik metaforadan istifadə edən ərin ünvanından gedir; "O, həmişə Xanım Mükəmməl idi, elə deyilmi?" – hiperbolik metaforanın köməyi ilə ideal xüsusiyyətlər qadına aid edilir, lakin bu halda bu tənqiddir [6, s. 45].

Hiperbola ilə aktiv şəkildə qarşılıqlı əlaqədə olan ironiya istehza məqsədi ilə sözün hərfi mənasında əks mənada işlətməsindən ibarət olan trop kimi müəyyən edilir. Bu gün onun istifadəsi təkcə bədii mətnlərlə məhdudlaşmır.

Təqdim edilmiş məqalədə hiperbolanın təsvirinin nəzəri əsasları, yəni hiperbolanın tərifinə müxtəlif yanaşmalar, onun digər üslub vasitələri ilə qarşılıqlı əlaqəsi, habelə hiperbolanın idrak aspekti nəzərdən keçirilmişdir. "Hiperbola" anlayışının çoxşaxəli tədqiqi belə nəticəyə gəldi ki, dilçilikdə ifadəliliyi artırmaq üçün açıq və məqsədyönlü mübaligənin stilistik fiquru kimi başa düşülür. Əsərdə hiperbolanın müxtəlif təsnifatları, eləcə də hiperbolizasiya vasitələri dərinlən araşdırılır.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

Azərbaycan dilində olan mənbələr:

1. Babayev A.Q. Azərbaycan dili və nitq mədəniyyəti. - Bakı: Gənclik nəşriyyatı, - 2015. - 52-53 s.
2. Bəkirzadə N.S. İngilis siyasi diskursunda üslubi vasitələr: / magistr dissertasiyası / - Bakı, 2021. - 73 s.
3. Bəylərova A.M. Bədii dildə üslubi fiqurlar. - Bakı: Nurlan, -2008. - 28-29s.

Rus dilində olan mənbələr:

4. Арнольд, И. В. Стилистика. Современный английский язык: учеб. для вузов. – М.: Флинта, 2006. – 384 с.
5. Борисенко, Ю. И. О лингвистическом статусе гиперболы и механизме ее образования. Гуманитарные и социальные науки. – 2010 – №5 – С. 111 – 115.

<https://doi.org/10.59849/2224-9257.2024.1.372>

6. Власова, Е. В. Гиперболическая метафора в речи англичан (на материале романа К. Кэлли “Past Secrets”). Альманах современной науки и образования. – Тамбов: Грамота, 2015. - №7. – С. 44-47.
7. Гальперин, И. Р. Очерки по стилистике английского языка: учеб. – М.: Издательство литературы на иностранных языках, 1958 г. – 462 с.
8. Гальперин, И. Р. Стилистика английского языка: учеб. Пособие. – М.: Высшая школа, 1981. – 334 с.
9. Голуб, И. Б. Стилистика русского языка: учеб. Пособие. – М.: Айрис-пресс, 2010. – 448 с.
10. Десяева, Н. Д. Стилистика современного русского языка. – М.: Академия, 2008. – 272 с.
11. Дорогова, Т. А. Взаимодействие гиперболы, мейозиса и литоты. Вестник Московского гос. ун-та. – 2011. – №6. – С. 106 – 110.
12. Кормилов, С. И. Литературная энциклопедия терминов и понятий: учебное пособие. – М.: Интелвак, 2001. – 799 с.
13. Поликарпова, Е. В. Гипербола в современном немецком языке (лексикологический аспект): автореф. дис. ... канд. филол. наук. - М.: Моск. гос. пед. ин-т им. В. И. Ленина, 1990. - 16 с.
14. Скребнев, Ю. М. Очерк теории стилистики: учеб. пособ. – Горький, 1975. – 233 с.
15. Соколова, Г. Г. Составляющие коннотативного значения фразеологических единиц / Лингвистические проблемы перевода. – М.: Изд-во Моск. гос. пед. ин-та, 1981. – С. 54-61.
16. Тихомиров, С. А. Гипербола в градуальном аспекте: автореф. дис. ... канд. филол. Наук– Москва, 2006. – 21 с.
17. Хазагеров Т. Г. Общая риторика: курс лекций; словарь риторических приемов – Ростов н/Д, 1999. – 218 с.

İngilis dilində olan mənbələr:

18. Galperin I.R. Stylistics. - Moscow: Higher School Publishing House, - 1977. -136-137 p.
19. Hajiyeva A.K. English Stylistics. - Baku: Elm ve tehsil, - 2015. - 170 p.

Summary

Mustafayeva Narmin Kamil

Hyperbole and its characteristic features as a stylistic device

Hyperbole is one of the most important and widely used stylistic figures. Its use is often encountered in journalism, literary texts, including fairy tales, as well as in oral speech.

Although the study of hyperbole began with Aristotle, in the last decade, the interest of linguists in its study has increased significantly. This can be explained by the high expressiveness, descriptive nature, textual uniqueness, and originality of hyperbole. In addition, not only linguists, but also philosophers and psychologists study this phenomenon, as a person's use of this technique in speech reflects their evaluation of various situations and their attitude towards the object of expression in a meaningful way.

Due to its highly emotional and expressive nature, hyperbole is an indispensable attribute of literary texts. However, despite this fact, the usage scenarios of hyperbole are still not deeply studied. Research conducted to date has explored the meaning and function of hyperbole in journalism, satire, and comedy. The relevance of this work lies in the fact that this stylistic device will be studied in English literary texts.

Key words: *stylistic device, hyperbole, exaggeration, emotionality, expressiveness*

Резюме

Мустафаева Нармин Камиль

Гипербола и её характерные особенности как стилистического приёма.

Гипербола - одна из наиболее важных и широко используемых стилистических фигур. Ее применение часто встречается в журналистике, литературных текстах, включая сказки, а также в устной речи.

Хотя изучение гиперболы началось с Аристотеля, в последнее десятилетие интерес лингвистов к ее изучению значительно увеличился. Это можно объяснить высокой выразительностью, описательным характером, текстуальной уникальностью и оригинальностью гиперболы. Кроме того, этот феномен изучают не только лингвисты, но и философы и психологи, поскольку использование этой техники в речи отражает оценку различных ситуаций и отношение человека к объекту выражения в значимом контексте.

Из-за своей высокой эмоциональности и выразительности гипербола является неотъемлемым атрибутом литературных текстов. Тем не менее, несмотря на этот факт, сценарии использования гиперболы до сих пор не глубоко изучены. Проведенные исследования на сегодняшний день затрагивали смысл и функцию гиперболы в журналистике, сатире и комедии. Актуальность данной работы заключается в том, что это стилистическое средство будет изучено в английских литературных текстах.

Ключевые слова: *стилистический приём, гипербола, преувеличение, эмоциональность, выразительность.*

Rəyçi: *filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, baş müəllim İzaura Şirinova Füzuli*